

Iho ja ihana

Eräillä *iho*-sananjohdannaisilla tavataan itäkarjalaismurteissa 'kauniin' merkityksiä. Kiihtelysvaarassa »ihokkaaks sanoittaav verevvee». Samantapaisia käytäntöjä on *ihokkaalla* myös Ilomantsissa, Sortavalassa, Sakkolassa, Kirvussa ja Säkkijärvellä sekä joissakin savolaispitäjissä (Juva, Mikkeli, Kangasniemi, Toivakka). »Se on nii ihokas immeine, on nii ihokkaa näköne (kiittävästi)» (Juva). Lönnrotilla esiintyy *ihokas* 'med godt hull'. Säämäjärvellä *ihokas* 'kaunisihoinen', Parikkalassa ja Rukajärvellä *ihokas* 'kaunis, näyttävä, sievä', samoin *ihollinen*, Kanneljärvellä *ihoinen* 'kaunisihoinen'. Merkityksestä 'punakka-, hyvä-, kaunisihoinen' on päästy abstraktiseen 'kauniiseen'. Juuri ihon punakkuus ja toisaalta varmaan valkeus ovat voineet olla merkityksenkehitystä auttavia tekijöitä. Säämäjärvellä sanotaan: *ihovui hyväkse* 'kasvoi kauniiksi'. Vrt. syrj. *sija ež-viv-virjem* 'er ist rotbäckig' (Wich.-Uot.); *ež vilin mi tša* 'hübsch, nett, schmuck' (Wichmann, FUF 3 s. 102). Mainittakoon vielä Säämäjärven *ihoton* 'ruma'. Merkityksenkehitys on ilmeisesti ollut: 'huonoihoinen' > 'ruma'.

Näihin *iho*-sananjohdannaisiin voidaan verrata suomen *ihana* ja *ihala*-sanoja, joiden tavallisin merkitys myös on 'kaunis'. Jo Juslenius mainitsee adjektiivin *ihana* 'amoenus; liufig'; Ganander: 'liufig, täck, dägelig; amoenus, formosus'; Renvall: 'anmuthig, schön, angenehm, lebhaft'. Lönnrotilla toistuvat samat merkitykset, joista mainittakoon: 'behagfull, vacker, förtjusande, ljuflig'; *i. ilma* 'skönt l. herrligt väder'; *i. nainen* 'skön qvinna', *i. kasvoilta* 'dejelig l. förtjusande till ansigtet'. Nykysuomen sanakirja ilmoittaa *ihana*-adjektiivin synonyymeiksi sanat 'ihastuttava, hurmaava, lumoava' jne. ja erittelee merkitystä seuraavasti: 1. 'erittäin kaunis (esteettisesti t. eettisesti)'. | I. ilma. I. näköala. I. runo. — — 2. 'erittäin hyvä, miellyttävä, mainio, suloinen, leppoinen'. | Ruoka maistuu i:alta. Mikä i. tuoksu!

Adjektiivin *ihala* merkityksistä on sanakirjoissa tavallisin 'harvinainen, ihmeellinen'. Ganander: 'sällsynt, förundransvärd; rarus, admirabilis'; Renvall: 'seltsam, wunderbar'; Lönnrot: 'ovanlig, sällsam (t.ex. händelse), underbar; angenäm (ihana)'; sulhon airot armahimmat, sulhon istumet ihalat. NS: 1. 'kirkas, kuulas, pilvetön'. | Katselvi, kääntelevi / ympäri i:t ilmat KAL. — — 2. 'viehkeä, kaunis, ihana'. | I. impi LEINO. — — itketti (neidon) i:t silmät, | vetytti punaiset posket KANT.

Paitsi tavanomaisia merkityksiä 'kaunis, hyvä, miellyttävä' tavataan *iha*-alkuisilla sanoilla vanhassa kirjasuomessa merkitys 'rakas, mieluinen, kaivattu, ikävöity'. Esim.: »NIIn minun rackat ia ihanat Weliet» (Agr. II, 552; Filipp. 4: 1). Vastaavassa kohdassa Luther käyttää *lieb*, Petri *önskadhe*-sanaa. *Ihana* esiintyy mainitussa yhteydessä myös vuoden 1642 Raamatussa. Nykyinen käännös kuuluu: »Sentähden, rakkaat ja ikävöidyt veljeni». Vastaavasti voi *ihana* sanan käsittää myös seuraavassa: »Tämän ihanan toivon sanan Jumala lähetti vankeudessa olevalle, häviävälle kansalle ja lupasi sille virvoitusta, niin että se saisi tuntea olevansa Herran kansa» (Ajan Suunta 1937 n:o 263, s. 3, p.1; NS:n kok.). Myös adjektiivi *ihainen* merkitsee 'rakasta, kallista'.

»Ja ioca mös olen Inhimisten ihainen Welij / senuoxi ette meille caikilla yxi Ise Taiuasa ombi / Iolda minulle ombi annettu caiki Walta Taiuasa ia maasa» (Agr. III, 193 [21—23]). »Eikö Epraim ole minun rackain Poican / ia minun ihainen Lapsen?» (Agr. III, 557 [3—4]; Jer. 31: 20).

1642 -vuoden Raamatussa on jälkimmäisessä esimerkissä käytetty *ihana* sanaa: »Eikö Ephraim ole minun racas poican / ja minun ihana lapsen?» Luther kääntää kohdan *traut*, Petri *kär* sanalla. Uusimmassa suomalaisessa käännöksessä puhutaan *lempilapsesta*: »Eikö Efraim ole minun kallis poikani, minun lempilapseni?»

Edellisiin verrattavissa on *ihainen* -sanan käytäntö seuraavassa: »Mutta sängen ihaisesta mine tahdhon itzeni altijxianda / ia itze wlosannetta teiden Sieluna tädhen / waicka te wähe minua racastatte / ioca quitengi sängen ialosti teite racastan» (Agr. II, 516 [28—30]; 2 Kor. 12: 15). Vastaavassa kohdassa Luther käyttää *gern*, Petri *gärna* -sanaa. Jo 1642-vuoden Raamatussa ilmaistaan kohta sanalla *mielellään*. Nykyinen käännös: »Ja minä olen mielelläni uhraava kaikki, uhraava itsenikin, teidän sielujenne hyväksi». — Gananderilla esiintyy maininta: *iha-mjelelläni* 'gärna, lubenter'. Murteiden *ihamieli* tarkoittaa lähinnä 'hyvää mieltä' (esim. Orivesi). Vrt. aun. *ihalmo* 'ilo, mielihyvä'; *olla ihasissaan* 'olla mielissään, hyvillä mielin' (Kangasniemi).¹

Sanakirjojen adjektiiville *ihala* antamaa merkitystä 'harvinainen, kummal-

¹ *Iha* -kantaisiin adjektiiveihin liittyvät esimerkit on saatu Leena Tuiskun pro gradu -tutkielmasta »Kaunis ja eräitä sen synonyymeja suomen murteissa» (Sanakirjasäätiön arkisto, Helsinki).

linen, ihmeellinen' ei murteista tapaa. Sana on muutenkin ylen harvinainen. Kansanrunoihin se on pesiytynyt itäkarjalaismurteista, joissa se merkitykseltään on *ihanan* jokseenkin täydellinen synonyymi.

'Rakasta, mieluista, ikävöityä' tarkoittaviin adjektiiveihin voidaan merkityksen puolesta rinnastaa eräät 'halua' ja 'haluamista' merkitsevät sanat. — Substantiivi *iha* merkitsee ainakin eräissä Inkerin murteissa 'halua': »Onks tätä iha kellää tätä sottaa?» = 'onko tämä sota kenestäkään mieluista?' (Tuuteri). »Onks siul iha männä tuonne?» = 'tekeekö mielesi mennä tuonne?' (Tuuteri).

Wiedemann mainitsee viron *iha* -sanalle merkityksen 'Verlangen', *lehm on ihal* 'die Kuh rindert, ist brünstig', *ihaldane* 'begierig'. Kettunen ilmoittaa *iha* ja *ihk* sanoille 'mielihalun, himon' merkityksen. Viron *ihaldama*, *ihatama* 'begehren, trachten, Verlangen haben' -verbien yhteyteen kuuluu suomen *ihata* 'haluta'. Sanakirjantekijöistä Renvall mainitsee *ihkaan*, *ihata* -verbin merkitykseksi 'schluchzend weinen, wimmern' — 'weinend verlangen'. Lönnrotilta tapaa merkitykset: *ihata*, *ihaan* 'vara glad, fägna sig, glädja sig åt, beundra; åskåda, bese, betrakta, syna, längta' ja kansanrunoista poimitut esimerkit: kuuta taivon katsomahan, päiveä ihoamahan (ihaamaan — Kal. 1, 312) = 'till att se på himmelens måne, till att betrakta l. fägna mig åt solen'; ilman kuuta katsomatta, ilmoa ihoamatta (ihaamatta — Kant. 1, 45) = 'utan att betrakta l. njuta luften'; luoon (luodon) lohta ampumahan, nieriitä ihoamahan (ihaamaan). — *Ihata* -verbi saattaa piillä myös seuraavassa maaninkalaisessa esimerkissä: »Kaislikkoon tehdään ura, johon laskeetaan verkko. Siitä saadaan pari, kolme kertaa hyvästi kaloja. Sanotaan: kala tulloo ihhoommaa sitä kaesla sänkee».

Edellä käsiteltyihin merkityksiin voidaan verrata erästä 'haluamista' merkitsevää *hipiä* -sanana johdannaista.

»Kovin sä hiviööttet toisten omaa, kun nuan palijo komfoijasit (varastit) siältä naurihia». »Ei se poika taharo tytyä omiihin kaluuhinsa, se hiviööttis flikankin omat.» Tällaisesta verbistä *hiviöittä* 'haluta, mieliä, ahnehtia' on Sanakirjasäätiön kokoelmissa alun toistakymmentä tietoa — kaikki Laihialta. Verbin taivutus ei ole säännöllinen, joten I infinitiivi kuuluu enimmäkseen »hiviöörä». *Hiviöidä* verbin tapaa myös Santeri Alkiolta: » — sen ei tarvitsisi hiviöidä köyhän osaa, kun on itsellään kyllä —» (Murtavia voimia 1896 s. 149; NS:n kok.). Syntyjään laihialaisena Alkio on tietenkin saanut sanan kotimurteestaan. Laihian naapuripitäjistä Kuortaneella käytetään verbiä *hiviöittää*: »Maija hiviööttää tuata Jussia»; Alavudella *hipiöittää* 'mieliä, saada jotain erikoista'. Vrt. *hipie* 'mieliteko, kova halu' (Ristijärvi).

Edellä esitetyn perusteella voidaan myös vanhan kirjasuomen *ihoita* 'ikä-

voidä, kaivata, halata' lukea *iho* -sanan johdannaisiin: »Enkelitki myös ihoitsevat katsoa tulevaista armoa».²

Ihata -verbin edelleenjohdannaisella, joka vastaisi suomen *ihaella*, *ihailta* -muotoa, on karjala-aunuksessa merkitys 'lohduttaa, hyväillä, armastella, iloita'. Seuraavat esimerkit ovat Suojärveltä:

»Ihoale händä igäviz ajois» (lohduta).

»Vuota, t'šid'žoi rukka, ihoalemmos» (hyväilemme).

»Hyvin maamoi dah laps ihoalieteh» (armastelevat).

Käyttötavalle on sukua *hipiäistellä*, *hipi(i)stellä*, *hivistellä* -verbin merkitys 'armastella, rakastella', esim.: »Onko isäntä hivistellynnä?» = 'rakastellut, riijannut' (Heinävesi).

Edellä on *ihokas* 'kaunis' merkityksen yhteydessä huomautettu ihonvärin, punaisuuden ja valkeuden vaikutuksesta merkityksenkehitykseen. Varsinaisesti 'ihoa' merkitsevilla sanoilla *iho* ja *hipiä* onkin eräänlaista arvovarausta verrattuna alkuaan 'nahkaa' merkitseviin sanoihin (esim. *nahka*, *kesi*), joiden sävy on yleensä halventava.

Hipiä sanaan liittyvää tunnearvoa ilmentävät seuraavat esimerkit:

»Sairaalalle laitetaan vähä hippeempee, että se maistuisi» (Tuusniemi, O. Räsänen).

»Hiiren syömä hippee, maun syömä makkee (nauriista)» (Kaavi, A. Myöhänen).

»Tyttö os' hippeimmillää naemaijässä» (Kangasniemi).

»Nyt om mansikat hippeimmillää» (Juva).

»Se os' nyt saona hippeimmillää kylypykunnossa» (Kangasniemi).

Hipiä -sanon arvovarausta voidaan pitää myös *hiviöitä* 'haluta' -merkityksen lähtökohdana. Arvovaraus, arvostus on yhteydessä ihailuun. Ihailtu puolestaan on haluttua. Tämä käy selvästi ilmi *ihailta* verbin kohdalla, jonka kantasana *ihata* merkitsee 'haluamista' ja joka itsekin on Vermlannin murteessa saanut saman merkityksen:

»Se (lehmä) ihailoo männät tuonnem (peltoon) maistamaan».

»Miehet ihailoo vaimoja» = 'haluavat, himoitsevat'.

Hiviöitä -verbin merkityksenkehitystä saattavat valaista myös seuraavat Volter Kilveltä saadut esimerkit:

»Sormi hypistelee sokerin lumilla, mutta silmä hipiöi poskipään vereillä —» (Alastalon salissa II 1933 s. 208; NS:n kok.).

— kuitenkin on korvanlehti herkänvärisenä hipiöimässä tukan hienoisen varjossa —» (Alastalon salissa 1933 s. 224; NS:n kok.).

Iho ja *iha* -sanueiden yhdistäminen osoittaa hauskaasti henkistyneimpienkin käsitteiden biologisperäisyyden. Niinpä edellisen perusteella on *iho* -sanon

² RAPOLA Risukoista riipomia s. 36.

yhteyteen kuuluviksi katsottava esim. 1800-luvun uudissepitteet *ihanne* ja *ihannoida*.

Suomen *iho* 'hipiä' edustaa ilmeisesti sanueen ikivanhaa merkitystä, kuten TOIVONSEN Suomen kielen etymologisen sanakirjan (sub voce *iho*) vertailuista vastaaviin etäasukukielten sanoihin selviää. Sen sijaan se, mitä samassa teoksessa (sub voce *iha*) esitetään — kysymysmerkkillisenä — suomen *iha*, *ihana*, *ihala*, *ihaila*, *ihastua* jne. sanojen mahdollisesta etymologisesta yhteydestä mm. mordvan *ožəlgə dəms* 'iloita' ja syrjäänin *išmini* 'olla kiintynyt, innostunut, kärkäs; kiihtyä, innostua, olla vallaton, hillitön, laskea leikkiä' jne. sanoihin, menettää kaiken todennäköisyytensä, jos hyväksytään edellä perustelemani käsitys *iha* -pesyeenkin merkitysten palautumisesta merkitykseen 'iho'. Samoin raukeaa se TUNKELON FUF 13 s. 97— esittämä oletus (jonka Toivonen niinkään kysymysmerkkillisenä toistaa mp.), että suom.-ugr. *iha* (< **iša*-) sanue olisi varhaisarjalainen laina ja sukua mm. sanskritin verbille *iṣ-* 'toivoa, kaivata, pyytää; tahtoa'.³

AINO KANGAS

Finn. *iho* 'cutis' et *ihana* 'amoenus', *ihata* 'convoiter'

Dans »Suomen kielen etymologinen sanakirja I» (1955) 'Dictionnaire étymologique du finnois', Y. H. TOIVONEN fait une distinction, au point de vue étymologique, d'une part, entre la couvée de mots à laquelle appartiennent p.ex. finn. *iho* 'cutis', est. *ihu* 'corpus; cutis', lap. de Suède *asse* 'cutis', mordouan *jožo* 'cutis; superficies' aussi bien que quelques mots zyrianes et ostiaques ayant à peu près le même sens, et, d'autre part, la couvée comprenant p.ex. finn. *ihata*: »vaimon ihat» 'les appas d'une femme', *ihana* 'amoenus, pulcher', *ihaila* 'témoigner de la prédilection, admirer, (dial.) convoiter', *ihastua* 'éprouver de la joie', est. *iha* 'désir, convoitise', *ihata* 'désirer, convoiter'. L'auteur expose les motifs de l'opinion suivant laquelle ces deux couvées, au point de vue étymologique, ne forment qu'une seule, et qui considère l'acception 'cutis' comme la plus originale. C'est ainsi que finn. *ihana* 'beau' (dans l'ancienne lan-

gue littéraire aussi 'cher') a désigné à l'origine quelqu'un qui a 'bon teint', qui est 'haut en couleur'; dans les parlers finnois, *ihokas*, *ihoinen*, etc. conservent encore cette acception. Le rapport entre finn. *hipiä* = *hiviä* 'cutis': *hiviöitä* 'convoiter' est parfaitement comparable à celui de *iho* 'cutis': *ihata* 'convoiter'.

Ainsi il faut rejeter l'explication donnée par Tunkelo (FUF 13, p. 97) et admise, bien qu'avec hésitation, aussi par Toivonen (l.c. sub voce *iha*), selon laquelle la dernière de ces deux couvées (finn. *ihana* 'beau', est. *ihata* 'convoiter', etc.) serait fondée sur un emprunt fait à l'arien primitif (cf. sanscr. *iṣ-* 'espérer, regretter, demander; vouloir'). — Dans une étude citée note 3, p. 133, et dont le manuscrit est conservé aux archives du Sanakirjasäätiö (Helsinki), l'auteur s'étend sur la sémantique de quelques mots finnois à l'acception 'cutis'.

AINO KANGAS

³ Ylläoleva esitys on referoiva, osittain täydennettykin ote kirjoittajan prof. Lauri Hakulisen johdolla laatimasta ja lokakuussa 1955 tarkastetusta opintotutkielmasta »Suomen *iho* sana ja eräät sen synonyymit johdannaisineen» (käskikirj. Sanakirjasäätiön arkistossa).